

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

Tahir DAĞCI¹

Öz

İslam coğrafyasında tarikatlar sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan çeşitlilik gösterir. Bu çalışmada günümüzde varlığını sürdüren Nakşibendi tarikatı incelenmektedir. Çalışma verileri ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Yöntem olarak betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle Nakşibendiliğin ortaya çıkışı ve yayılma süreci açıklanmıştır. Daha sonra Nakşibendiliğin Anadolu'ya gelişi, sosyal, kültürel ve siyasi bağlamı ele alınmıştır. Modern dönemde Nakşibendilik yeni bir vizyon ve biçim kazanmıştır. Geleneksel şeyh-mürid ilişkisi tarikatların modern dünyadaki sürekliliğini sağlamıştır. Halidi Bağdadi ve halifelerinin farklı yerlerde açtıkları medrese ve tekkeler tarikatın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Nakşibendiliğe bağlı tekke ve medreselerde tasavvufi eğitimin yanı sıra medrese eğitimi de verilmiş, medrese-tekke karşıtlığı aşılmıştır. Nakşibendiliğin grup normları, çağın şartlarındaki değişime ve bozulmalara direnç gösterebilmiş, şeyhler gerektiğinde günün şartlarına kendisini uyarlayabilmiştir. Nakşibendilik ehl-i sünnete bağlılığı vurgulamış, zahir-batın dengesini korumaya özen göstermiştir. Böylece Nakşibendilik İslam toplumlarında bütünleşmeye katkı sağlamıştır. Nakşibendilik günümüzde farklı kolları ile varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Nakşibendilik, Tarikatlar, Dini Anlayış Biçimi.

Atif için: / Please Cite As:

Dağcı, T. (2024). Nakşibendiliğin karakteristik özellikleri ve yayılma süreci. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 5(2), 401-413.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.12.2024
22.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date:

---

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman. tahirdagci@kmu.edu.tr

Characteristic Features of Naqshbandiyya and Its Spreading Process

Abstract

In Islamic geography, sects vary in social, economic and political terms. In this study, the Naqshbandi sect, which continues to exist today, is analysed. The study data were obtained from secondary sources. Descriptive content analysis was used as a method. In the study, firstly, the emergence and spread process of Naqshbandism is explained. Then, the arrival of Naqshbandism in Anatolia and its social, cultural and political context are discussed. In the modern period, Naqshbandism gained a new vision and form. The traditional sheikh-disciple relationship ensured the continuity of the orders in the modern world. The madrasas and lodges opened by Khalidi Baghdadi and his caliphs in different places facilitated the spread of the order. In the lodges and madrasas affiliated to Naqshbandism, besides Sufi education, madrasah education was also provided and the opposition between the madrasah and the tekke came to an end. The group norms of Naqshbandism were able to resist change and deterioration in the conditions of the age, and the sheikhs were able to adapt themselves to the conditions of the day when necessary. Naqshbandism emphasised adherence to the Ahl al-Sunnah and took care to maintain the balance between zahir and west. Thus, Naqshbandism contributed to the integration of Islamic societies. Today, the sect continues its existence with different branches.

Key Words : Sociology of Religion, Naqshbandism, Order, Religious Understanding.

GİRİŞ

Bahaeddin Nakşibend'in Hayatı

Nakşibendilik araştırmacılarına göre, Hz. Ebû Bekir'le başlattıkları Nakşibendi silsilesinin Bayezid-i Bistami'nin (ö. 848) zamanına kadar Bekriyye, Hacı Yusuf el-Hemedani'nin (ö. 535/1140) zamanına kadar Tayfuriyye, Hemedani'den Hacı Bahaeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) zamanına kadar Hâcegan ve sonrasında Nakşibendiyye adını almıştır (Algar, 1996).

Nakşibendilik köken itibarıyla Orta Asya'ya dayanmaktadır. Nakşibendilik ismini Hacı Muhammed b. Muhammed el-Buhari'den almıştır. Bahaeddin Nakşibend'in öncülük ettiği tarikat anlayışı, mensuplarınca özellikle Türkiye'de Şah-ı Nakşibend unvanıyla tanınır. Bu unvan tarikat içerisinde devamlı yapılan sessiz zikrin kalpte bıraktığı "nakş"a (iz) bir işaret olduğu söylenmiş ve bu değerlendirme genel kabul görmüştür (Algar, 1991).

Bahaeddin Nakşibend miladi 1318-1389 tarihleri arasında Buhara yakınlarındaki Kasrıhinduvan köyünde doğmuştur. Bahaeddin Nakşibend, tarikatın kurucusu ve ilk kurumsallaştıran kişi değildir. Tarikat silsilesi, onun yolunu takip edenler tarafından kurumsallaştırılmıştır. Tarikatı İslam'ın ana vatanından Orta Asya'ya getiren Yusuf Hamadani'dir (Bruinessen, 2013: s. 331).

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

Nakşibendilik, Bahaeddin'in vefatından üç nesil sonra Orta-Asya Türk kavimleri arasında yayılmaya ve evrensel bir çekicilik kazanmaya başlamıştır (Algar, 1991).

Nakşibendi tarikatının bir yapı olarak meydana gelmesi Nasreddin Ubeydullah el-Ahrar (1404-1490) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ahrar'ın bağlıları tarikatı Hindistan ve Türkiye'de yaymışlardır (Bruinessen, 2013: s. 332).

Bahaeddin Nakşibend uzun yıllar Emir Külal'in yanında kalmış ve hizmetinde bulunmuştur (Algar, 1991). Anlatıldığına göre Emir Külal, bir caminin yapımı için taş taşıyan Bahaeddin'i yanına çağırır ve seyrü-sülukunu tamamladığını söyler. Bahaeddin Nakşibend gördüğü bir rüya üzerine yaklaşık bir asır önce (1220) vefat etmiş olan Abdülhalik-ı Gucdüvani'nin ruhaniyetine intisap etmiştir. Bu nedenle Bahaeddin Nakşibend "üveysi" meşrebe de sahip olmuştur (Algar, 1991; Kara, 1992: s. 72).

Bahaeddin Nakşibend Mevlana Arif ile Küsem Şeyh ve Halil Ata'dan da feyiz almıştır. Yusuf el-Hemedani'nin neslinden Yeseviye tarikatından iki Türk şeyhi ile bağ kurmuştur. Küsem Şeyh ile ilişkisi uzun sürmemiş, Halil Ata'nın yanında ise yaklaşık on iki yıl kalmıştır (Algar, 1991).

Bahaeddin Nakşibend uzun süren çok yönlü müritlik aşamasını tamamladıktan sonra doğum yeri Kasrıhinduvan'a dönmüş ve müritlerini yetiştirmeye başlamıştır. Bahaeddin daha sonra hac yolculuğu sırasında Herat'ta Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hafi ile görüşmüştür. Dönemin hükümdarı Muizzüddin Hüseyin'in davetlisi olarak Herat'a gitmiş bu ziyaret esnasında kendi tasavvuf anlayışını ve tarikat prensiplerini hükümdara anlatmıştır (Algar, 1991). Bahaeddin Nakşibend yetişme döneminde yaşadığı bölgeden çıkarak farklı coğrafyalara yolculuklar yapmıştır. Bu yolculuklarda farklı hükümdar ve tasavvuf erbabı ile görüşmüş bu etkileşim onun sosyal ve fikri yönden gelişmesini ve tanınmasını sağlamıştır.

Bahaeddin Nakşibend tasavvuf anlayışına farklı özellikler getirmiştir. Örneğin müritlerine sesli zikir yerine Hafi (sessiz) zikri salık vermiştir. Bu tutum dervişler arasında memnuniyetsizliklere ve tartışmalara sebep olmuştur. Müritleri için belli bir giyim tarzından kaçınmış, tekkede oturmayı sevmemiş ve geleneksel sufiliğin birçok yönünü kabul etmemiştir. O, bir tarikat silsilesine girmenin kendi başına bir şey ifade etmeyeceğini, kerametlerin de fazla bir değer taşımadığını belirtmiştir. (Algar, 1991). Bahaeddin Nakşibend'in tarikat geleneklerini dönemine göre değiştirebilmesi ve yeni uygulamalar ihdas etmesi açısından farklı bir lider protipi çizmektedir. O'nun bu aktif tutumu gelecek yüzyıllardaki halefleri tarafından örnek alınacaktır.

Nakşibendiliğin Yayılma Süreci

Nakşibendiliğin Orta Asya'da ortaya çıktığı yukarıda belirtilmişti. Nakşibendilik Muhammed Bahaeddin'den sonra gelen bağlıları tarafından daha fazla genişleme göstermiştir. Tarikatın genişlemesi ve devamlılığı açısından en önemli önderi Mevlana Yakub-i Çerhi'dir (ö. 1448). Yakub-i Çerhi'nin yetiştirdiği Ubeydullah Ahrar (ö. 1490), Nakşibendi tarikatının Orta Asya'da en önemli tarikat haline gelmesini ve İslam dünyasının geneline yayılmasını sağlamıştır (Algar, 2006).

Nakşibendiliğin daha sonraki önderlerinden İmam-ı Rabbani (ö. 1624) ve Halidi Bağdadi (ö. 1827) yeni ve bağımsız tarikat kurucuları değil Nakşibendiliğin çeşitli kollarının kurucuları olarak görülmektedir. Kaynaklarda Bahaeddin Nakşibend'in manevi gelişmesinde Yeseviyye irtibatıyla Türk tesirinin de bulunduğu belirtilmektedir (Algar, 1991).

Nakşibendiliğin sosyal ağ olarak gelişim seyri Halidi Bağdadi döneminde çok daha etkili bir biçimde görülmektedir. Nakşibendiliğin Halidi kolu çok özerk ve aktif bir biçimde örgütlenmiştir. Örneğin Nakşi-Halidilik diğer tarikat şeyhlerine göre kendilerini daha bağımsız inşa etmişlerdir. Mevlana Halidi Bağdadi'nin farklı bölgelere gönderdiği altmıştan fazla halifesi kendi bağımsız varlıklarıyla gittikleri bölgelerde önder haline gelmiş ve yeni halifeler atamışlardır (Yıldırım, 2017). Nakşililiğin şeyh-halife bağlantılarıyla oluşan sosyal ağı kısa zamanda bütün Mezopotamya, Anadolu ve daha sonra Kafkaslarda yayılmasını sağlamıştır (Bruinessen, 2013: s. 335).

Halidiliğin dini ve tasavvufi yönünün yanında siyasi yönü de dikkat çekmektedir. Halidilik çileyi, meşakkati ve zahmeti önceleyen mistik yaşam yanında sosyal ve siyasal yaşama da önem vermektedir. Bu dünyevi karakter tarikatın siyasal eğilimine açıklık kazandırmaktadır. Bu bağlamda Nakşi-Halidilik'te diğer tarikatlarda olduğu gibi cezbe, coşku ve çileyi önceleyen anlayışlar yerine toplum içinde sorumluluk alan ve günün siyasi gelişmelerine kayıtsız kalmayan yeni bir anlayış kendini göstermektedir (Doru, 2018: s. 13).

Halidi Bağdadi'nin çok sayıda halife ataması tarikatın coğrafi ve kitlesel genişlemesini artırmıştır. Halidi Bağdadi'nin atadığı şeyhler buldukları geleneksel toplum içinde gruplar arası çatışmalara çözüm getirmek suretiyle toplumda fiilen politik bir üstünlük de kazanmışlardır (Bruinessen, 2013: s. 338). Böylece Nakşi-Halidilik sosyal ve siyasi alanlarda etkin bir eylemsellik göstermiş bu eylemsellik onu diğer tarikatlardan öne çıkarmıştır. Bu öne çıkma durumu bağlılarının kitlesel büyüklüğü ve coğrafi genişliği bakımından düşünülmelidir. Halidi Bağdadi'de görüldüğü üzere Nakşibendilik, içinde bulunduğu toplumun dönemsel şartlarını dikkate almış ve toplumsal gerçekliğin gerisinden değil önünden giden bir perspektif ortaya koymuştur.

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

Söz konusu değişime ve dönüşüme açık liderlik özelliği Bahaeddin Nakşibend'in uygulamalarında görülmektedir. Nakşibendi şeyhlerindeki bu özellikler tarikatın etki gösterdiği bölgelerde merkezi iktidar çevrelerine yakınlaşmasını ve girdiği bölgelerdeki yayılma ve genişlemesini de açıklamaktadır.

Nakşibendilik tarihi süreç içerisinde İslam toplumlarında bütünleşmeye katkı sağlamış bir sosyo-dini kurum işlevi görmüştür. Nitekim Orta Asya, Mezopotamya, Hindistan, Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar ve Afrika'da farklı etnik yapıları, dilleri ve grupları kapsayan bir genişliğe sahip olmuştur (Algar, 2006). Bu açıdan Nakşibendilikte bir "sosyal geçişgenlik" söz konusudur. Nakşibendilik İslam toplumlarında etnisiteler arası, kültürler arası, coğrafyalar arası, diller arası bir geçişgenlik alanı oluşturmuştur. Bu geçişgen durum sayesinde etnik, coğrafi ve diller üstü bir kimlik inşa edilmiştir. Nakşibendiliğin inşa ettiği sosyal ağ, bir çok yerel sınırları ve kimlik aidiyetlerini aşabilmiş ve onları bir sadakat sistemi içine dahil edebilmiştir (Yıldırım, 2017).

Tarikatlar genel olarak bireyi dönüştürmek suretiyle toplumu ihya etmeyi hedefleyen yapılardır. Yani Nakşibendiliğin yayılım esasının temelinde yatay merkezli bir dönüşüm eksenini bulunmaktadır. Türkiye'de toplumu sosyal ve ahlaki bakımdan dönüştürmek isteyen Nakşibendi grupları (çok partili hayatla birlikte) genellikle resmi dini eğitim veren kurumlara sıcak bakmışlardır. Zira resmi dini eğitim veren kurumlar, toplumun genel yapısı ile barışık bir sosyal kesimi oluşturan Nakşi grupların toplumsal taleplerine karşılık gelmektedir (İnce, 2024: s. 152).

Nakşibendiliğin Anadolu'ya Geçiş Süreci

Günümüzde Anadolu'nun geneline yayılan Nakşi-Halidilik, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgeleri en yoğun olduğu bölgelerdir. Doğu Anadolu bölgesine Halidiliğin girişi Hakkari bölgesindeki Geylani ailesinin meşhur üyesi olan Seyyid Abdullah Şemdini (ö. 1813) ve Seyyid Taha Nehri (ö. 1852) ile gerçekleşmiştir. Mevlana Halid'in medrese arkadaşı olan Abdullah Şemdini, Bağdat'ta Mevlana Halid'den tarikat icazeti aldıktan sonra Şemdini'ye dönmüş ve Nehri köyünde irşad faaliyetlerine başlamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra vefat edince yerine yeğeni olan Seyyid Taha Hakkari geçmiştir (Kavak, 2016: s. 270).

Nakşibendi Tarikatı, Anadolu'ya ilk gelişim yıllarından itibaren Türklerin sosyal hayatında genel kültür halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sosyal kültür, Türk milletinin binlerce yıllık sufi kültürünün bir eseridir. Grubun kökeni, adap ve usulleri, öncü şahsiyetleri, kurumsal yapısının yanında onlarca yapıyı, dili, aşireti kapsamaktadır. Bu bağlamda Nakşibendiliğin kolları, Anadolu'da ilim,

irfan ve sosyal dayanışma bakımından önemli toplumsal bağlantılar meydana getirmiştir (Yapıcı, 2019: s. 19).

Nakşibendiliğin 19. asırda etkisi güçlenen Halidiye kolunun, en fazla yayıldığı yerlerden biri Anadolu coğrafyasıdır. Tanzimat yıllarında teşekkül eden Nakşibendiliğin Halidiye kolu Anadolu’da en yaygın kol olarak değerlendirilebilir (Kara, 1992: s. 73). Halidiliğin Anadolu’da yaygınlaşmasını hızlandıran sebeplerin başında yönettikleri medreseler gelmektedir. Bu medreseler hem ilmi hem de tasavvufi etkinliklerin yapıldığı mekanlar olmaları hasebiyle önemli bir toplumsal görev icra etmişlerdir (Kavak, 2016).

19. yüzyılda Mevlana Halidi Bağdadi ve onun atadığı halifelerinin kısa zamanda Osmanlı topraklarının çoğu yerinde açtıkları medreseler, tasavvufi eğitimle birlikte medrese eğitimi icra etmişlerdir. Bu kurumlar yoluyla verdikleri ilim çalışmalarının toplum nezdindeki etkisi büyük olmuştur. İlaveten bu medrese hocalarının halkla iç içe yaşamaları ve halkla kurdukları sıcak iletişim kitlesel büyümelerini sağlamıştır. Halidiye kolunun hızla yayılmasının diğer bir sebebi de Bektaşiliğe ait tekeklerin kapatılmasıdır. II. Mahmut döneminde modern usullerle askeriye kurmak amacıyla Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş ve Bektaşî tekkeleri de kapatılmıştır. Kapatılan tekkelerin yerlerine devlet için daha makul kabul edilen Nakşibendi tarikatına mensup şeyhler görevlendirilmiştir. Bu vaka tarikatın toplum nezdindeki itibarını yükseltmiştir (Kara, 1992: s. 92; Yapıcı, 2019: s. 109).

Mensupları medreseli olan Nakşi-Halidiliğin yaygınlaşması, tarikat erbabı ile ilim erbabı arasındaki tartışmaları nispeten gidermiştir. Böylece Halidilik son Osmanlı padişahları tarafından desteklenen bir tarikat özelliğini kazanmıştır. Bu nedenle, Nakşi-Halidik, içinde bulunduğu sosyal ve siyasi çevrelerde daha rahat bir şekilde hareket etme kabiliyetini de elde etmiştir (Subaşı, 1999: s. 125).

Genellikle içe dönük bir yapıya sahip olan tarikatlar ve cemaatler, ülkenin her şehrinde aktif olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Bu yapılar bağlı şirketler, gazeteler, televizyonlar, yayınevleri, dergiler, radyolar, yurtlar, düşünüldüğünde sosyal ve ekonomik güçleri anlaşılabilir. Bu tarikat ve cemaatler Anadolu’da sosyal ve kültürel hayatın vazgeçilmez unsurlarındandır. Liderleri, bağlıları, etkili oldukları bölgeler farklı görünse de genelde benzer ritüellere, eğilimlere ve yaşam biçimine sahiptirler (Yapıcı, 2019: s. 112). Nakşibendiliğin modern dünyadaki farklı adlar altındaki kolları yukarıda belirtildiği gibi faaliyetlerini toplumun farklı alanlarında icra etmeye devam etmektedir.

Nakşibendiliğin Karakterini Oluşturan Özellikler

Dini grup şekilleri ortaya çıktıkları tarihten itibaren hem çevresini genişletmek hem de sürekliliği sağlamak amacıyla görsel, işitsel ve davranışsal ritüelleri gelenek haline getirirler. Grup bağlıları tarafından içselleştirilen bu ritüeller zamanla gelenek halini gelir ve grubun karakterini ortaya çıkarırlar. Örneğin her tarikatın bir gündelik zikir usulü, giyiniş tarzı, sosyal davranış biçimi ve benzeri uygulamaları bulunur. Yüzyıllardır yaşayagelen Nakşibendiliğin de kendine has grup normları ve uygulamaları bulunmaktadır.

Nakşibendilik hem geleneksel dünyada hem de modern dünyada varlığını iniş çıkışlarla sürdürebilmiş dini bir sosyal gruptur. Nakşibendilik toplum içinde belli bir özgül ağırlığa sahip, bir takım ritüelleri, aktörleri, söylemleri ve ilişki ağlarını barındırmaktadır (Yıldırım, 2017). Kaynaklarda Nakşibendiliğin özellikleri, tarikata giriş usulleri ve genel karakteri detaylı olarak ele alınmaktadır. Bu noktada Nakşibendiliğin karakter haline gelen ve tarikatın manevi yönünü oluşturan prensipler şeyhleri ve müntesipleri tarafından sürdürülmektedir. Bu prensipler tarikat önderlerinden Abdulhalık-ı Gucdüvani tarafından sistemleştirilmiştir. Zamanla Nakşibendiliğin belirgin ritüeli ve karakteri haline gelen söz konusu esaslar aşağıdaki kavramlarla sistematize edilmiştir:

- **Hûş der-dem:** Dervişin Hakk'ı unutmaması, aldığı her nefeste gafletten kaçınması.

- **Nazar ber-kadem:** Yürürken gaflete neden olacak şeyleri görmemesi için gözünü önüne eğmesi.

- **Sefer der-vatan:** Gereksiz seyahatlerden vazgeçmesi ve kendini beşeri sıfatlardan ilahi sıfatlara ulaştıracak olan iç yolculuğa yönelmesi.

- **Halvet der-encümen.** Toplum içinde bulunurken manevi olarak Hak ile beraber olunması.

- **Yadkerd.** Diliyle veya gönlüyle her daim Hakk'ı zikrelemesi.

- **Bazgeşt.** Zikir yaparken kelime-i tevhidin ardından, "Allah'ım! Maksadım sensin, gayem senin rızanı kazanmaktır." zikrini tekrarlaması.

- **Nigahdaşt.** Kelime-i tevhidi söylerken aklından bütün yersiz fani düşünceleri atması.

- **Yaddaşt.** Her zaman Hak'tan agah olması (Algar, 1996: s. 431).

Tarikatın genel özellikleri haline gelen yukarıdaki esaslar hem müritlerin hem de şeyhlerin bireysel ve toplumsal karakterini oluşturmada etkili olmuştur. Bu özellikler sayesinde Nakşibendiliğin kolları belli bir sosyal grup normu oluşturmuş, bağlılarını kurumsal bir çatı altında bütünleştirebilmiştir.

Tarikatın söz konusu grup normları çağın şartlarındaki değişime ve farklılaşmalara direnç gösterebilmiş, gerektiğinde yeni koşullara kendini uyarlayabilmiştir. Nakşibendiliğin etkin olduğu coğrafyalardaki devlet yönetimleri, siyasal sistemler, sınırlar değişse bile grubun dinamik ve uyumsamacı karakteri nedeniyle varlığını sürdürebilmiştir.

Nakşibendiliğin Modern Dünya ile İrtibatı

Nakşibendilik 19. asırda geleneksel tarikat anlayışı yerine, bilinçli bir şekilde Kur'an ve sünnete bağlılığı tercih etmiştir (Kavak, 2016b: s. 98). Nitekim Nakşilik, Ehl-i sünnete bağlılık vurgusunu açık bir şekilde deklare eden bir tarikat olmuştur (Algar, 2006: s. 335). Tarikatın bu yönünün halk ve yöneticiler katında kabul görmesine sebep olduğu belirtilmektedir (Tosun, 2012: s. 67). Nakşibendiliğin şeriata bağlılık vurgusu, tarihsel süreçte tarikattaki zahir-batın dengesini korumasını gerektirmiştir. Bu tutum Nakşibendiliğin "ulemanın tarikatı" olarak anılmasına sebep olmuş, medresetekke çatışmasında tarikatın daha mutedil bir noktada durmasını sağlamıştır (İnce, 2024). Halidi Bağdadi tekke ve medreselerin birbirleri arasındaki karşıtlığı kaldırmaya çalışmıştır. Bu amaçla Halidi Bağdadi dini ilim kurumları olan medreseler ile manevi hayatın vazgeçilmez öğeleri olan tekkeleri birleştirme yoluna gitmiştir. Nakşi- Halidiler lider ve aydın kişilikleriyle ilim, kültür ve sanat alanlarının yanında siyaset ve toplumsal alanlarda Osmanlı Devletinin son yüzyılına damgalarını vurmaya başarmışlardır (Kavak, 2016).

Nakşibendiliğin modern dünyada hacim olarak giderek genişlemesinde, yaygın ve güçlü hale gelmesinde Mevlana Halidi Bağdadi'nin karizmatik kişiliğinin etkisi büyük olmuştur. O, bir taraftan müritleri içinde tarikatı temsil edebilecek şahsiyetleri belirlerken diğer taraftan bu şahsiyetlerin uygulayacakları metotlarla ilgili ölçütler belirlemiştir (Kavak, 2016).

Halidi Bağdadi dinamik, üretken, ilim ve medreseyi önceleyen bir tarikat anlayışını toplumda yaygınlaştırmak için çaba sarfetmiştir. Bağdadi Nakşibendi tarikatının daha önce Ahmed Sirhindi ve halifeleriyle Hint alt kıtasında başardığı dini ve siyasi mücadelenin ruhunu 19. Yüzyılda Ortadoğu'ya taşımıştır. Bağdadi Nakşibendiliği oldukça dinamik ve yetenekli bir sûfi ekiple temsil etmiştir. Halidi-Nakşibendilik modernleşmenin ivme kazandığı 19. yüzyılda Müslüman topluluklar arasında Batıya karşı bir mücadele aracı ve yeniden ayağa kalkış için bir fırsat ve geleceğe yönelik bir ümit olmuştur (Kavak, 2016: s, 98).

Nakşibendiliğin Halidilik kolu halifelerin seçiminde toplumsal destek ve nüfuza sahip ailelere mensup kişileri tercih etmek suretiyle tarikatın yaygınlaşmasında başarı elde etmiştir. Örneğin Irak'ta Şeyh Osman Tavili, Irak İran sınırının her iki tarafına uzanan Hevraman bölgesinde etkili olan bir

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

aileye mensuptur. Bağdat'taki baş halifesi Seyyid Ubeydullah Haydari, Bağdat'ta ilmiye sınıfı içinde seçkin bir yeri olan Haydari ailesine mensuptur. Seyyid Abdullah Şemdinî ve yeğeni Seyyid Taha Hakkârî, Kadiriyye tarikatına mensup saygın bir aile idiler. Bu ailenin Kuzey Irak'taki Behdînan Emirliği ile akrabalık bağı da bulunmaktadır. Şam'daki halifelerinden Muhammed b. Abdullah el-Hanî Suriye'de belli bir aşiret ve aile saygınlığına sahiptir (Kavak, 2016).

Tarihsel süreçte, genel olarak yöneticilerin Nakşibendi tarikat kollarına karşı olumlu bir tutum benimsediği ifade edilebilir. Sünnî çizgiye sadık bir yol izleyen Nakşîliğin, Osmanlı iktidarıyla ciddi bir problemi olmamıştır. Nakşibendiliğin şeriata ve ehl-i sünnete bağlılık vurgusu, zahir-batın dengesini korumaya özen göstermesi, Osmanlı yöneticileri ile daha sıcak ilişkiler kurmasını sağlamış olmalıdır (Ocak, 2010: s. 94).

Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllardan sonra kırsal bölgelerden şehirlere başlayan göç hareketi ile sosyo-kültürel değişimin hızlandığı bir dönemde Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku tarikat üyelerini modern yaşamın gereklerine uyarlayabilmiştir. Kotku, gençlere yönelik çalışmalar yapmış ve sosyal ve siyasi olaylara duyarlı bir şeyh olmuştur. Kotku, devlet kurumlarını karşısına almak yerine yasal bir zeminde hizmetlerini yapmaya çalışmıştır (Çakır, 1990: s. 23). Bu toplumsal anlayış biçimi Halidî Bağdadî'nin ortaya koyduğu tarikat karakterine uyumlu bir çerçeve çizmektedir. Gerek Bağdadî gerekse Kotku bir tarikat şeyhi olarak modernleşen dünyanın sürekli değişen ve dönüşen koşullarına göre tarikatı uyarlayabilmiştir. Bağdadî şartlara göre yeni bir halife atama usulü getirmiş, Kotku yeni bir şeyh-mürît portresi çizmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarikat ve tekkelerin kapatılmasına rağmen Nakşibendiliğin kollarının günümüzde yaşıyor olması tarikatın değişime ayak uydurması ve yeni usuller ihdas etmesiyle açıklanabilir.

SONUÇ

Tarikatlar genel olarak bireyi manevî yönden dönüştürmek suretiyle toplumu ihya etmeyi hedefleyen sosyal gruplardır. İlk çıktığı yıllardan bu yana Nakşibendiliğin sosyal yayılım esasının temelinde yatay eksenli bir dönüşüm bulunmaktadır.

Baheddin Nakşibend'den sonra Nakşibendiliğin en önemli halifelerinden Mevlâna Yakub-i Çerhî ve onun yetiştirdiği Ubeydullah Ahrar Nakşibendiliğin Orta Asya'da en önemli tarikat olmasını ve bütün İslam dünyasına yayılmasını sağlamıştır. Daha sonra gelen İmam-ı Rabbanî ve Halidî Bağdadî müstakîl tarikat kurucuları değil Nakşibendi tarikatının çeşitli kollarının kurucuları olarak görülürler. Ancak modern çağda özellikle 19. Yüzyılda tarikatın

Ortadoğu'da ve Mezopotamya'da gelişmesini ve yaygınlaşmasını hızlandıran tarikat önderi Halidi Bağdadi olmuştur. Halidi Bağdadi kendi özerkliği bulunan halifeler atamış, bu halifelerin bir kısmı da şeyh olup kendi halifelerini atamayı sürdürmüştür. Şeyh atama değişikliği tarikatın yayılım sürecini artırmıştır. Bağdadi ile birlikte tarikat içinde etkin ve özerk büyüme anlayışı gelişmiştir. Sosyolojik olarak Nakşibendiliğin etkin ve özerk büyümeyi teşvik edici oluşu tarikatın farklı coğrafyalarda yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Nakşibendilikte belli bir giyim tarzından kaçınılmış, tekkede oturma doğru bulunmamış, geleneksel sūfiliğin birçok uygulamasında değişikliğe gidilmiştir. Tarikatın bu yönü kendini çağın şartlarına göre uyarlayabilmesini ve değişen koşullarda hayatiyetini sürdürmesini temin etmiştir. Nakşibendilik kurumsallık ve sosyal ağa da çok önem vermiş grup bütünlüğü ve devamlılık için prensipler geliştirmiştir. Tarikatın sistematize ettiği bu prensipler hem müritlerin hem de şeyhlerin bireysel ve toplumsal karakterinin oluşumunda etkili olmuştur.

Nakşibendiliğin modern zamanlarda geliştirdiği grup normları değişime ve farklılaşmalara direnç gösterebilmiş, gerektiğinde yeni koşullara kendini uyarlayabilmiştir. Nakşibendiliğin etkin olduğu coğrafyalardaki yönetimler, rejimler, sınırlar değişse dahi tarikat dinamik ve uyumsamacı karakteri nedeniyle varlığını devam ettirebilmiştir.

Günümüzde toplumu sosyal ve ahlaki bakımdan dönüştürmek isteyen Nakşibendiliğin kolları, devlet kurumlarına sıcak bakmışlar, gerektiğinde siyasi konjunktüre yakın mesafede durmuşlardır. Cumhuriyet döneminde Nakşibendiliğin farklı kolları kendilerini dernek veya vakıf çatısı altında yeniden inşa etmişlerdir. Nakşibendiliğin farklı isimler altındaki uzantıları faaliyetlerini toplumun farklı alanlarında icra etmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Algar, H. (1991). Bahaeddin Nakşibend. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahaeddin-naksibend> adresinden erişildi.
- Algar, H. (1996). Hacegan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24 Kasım 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacegan--tarikati> adresinden erişildi.
- Algar, H. (2006). Nakşibendiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naksibendiyye> adresinden erişildi.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (1990). *Türkiye'de İslami oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Doru, M. N. (2018). Yeni bir form olarak Nakşî-Halidîliğin kürd coğrafyasındaki etkileri. *Mukaddime*, 9(2), 1-16. doi:10.19059/mukaddime.369809

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

- İnce, A. (2024). Nakşilik-siyaset ilişkisi bağlamında Türkiye’de dinî gruplar ve milli görüş. *Journal of Turkish Studies*, 12(10), 143-164. doi:10.7827/TurkishStudies.11972
- Kara, M. (1992). *Tasavvuf ve tarikatlar*. İletişim Yayınları.
- Kavak, A. (2016b). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Kavak, A. (2016). Nakşibendiliğin Ortadoğu’da Yayılmasında Mevlana Halid El-Bağdadî’nin Rolü. Uluslararası Bahâeddin Nakşibend Ve Nakşibendîlik Sempozyumu, sunulmuş bildiri, İstanbul: İstanbul Tasavvuf Araştırmaları Merkezi. <https://www.naksibendiliksempozyumu.org/> adresinden erişildi.
- Ocak, A. Y. (2010). *Osmanlı sufiliğine bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosun, N. (2012). Üveysilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24 Kasım 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/uveysilik> adresinden erişildi.
- Yapıcı, Ü. (2019). *Cumhuriyet döneminde nakşibendilik ve siyaset*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Yıldırım, E. (2017). Nakşibendiliğin sosyolojik muhayyilesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, (1) 5-12.

Etik Beyan

“Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Makale tek yazarlıdır.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Naqshbandism has its origins in Central Asia. Naqshbandism was named after Hacı Muhammad b. Muhammad al-Bukhari. Bahaeddin Naqshband pioneered the understanding of the tariqa, which is recognised by its members, especially in Turkey, with the title Shah-e Naqshband.

During his upbringing, Bahaeddin Naqshband left the region where he lived and travelled to different geographies. During these travels, he met with different rulers and Sufis, and this interaction led to his social and intellectual development and recognition.

Bahaeddin Naqshband brought different features to the understanding of Sufism. He avoided a certain style of dress for his disciples, disliked sitting in a tekke and did not accept many aspects of traditional Sufism. He stated that joining a sect would not mean anything on its own, and that miracles did not carry much value. Bahaeddin Naqshband's ability to change the traditions of the tariqa according to the period and to introduce new practices draws a different prototype of a leader. This active attitude of his will be modelled by his successors in the centuries to come.

Naqshbandism was further expanded by the followers who came after Muhammad Bahaeddin. The most important leader in terms of the expansion and continuity of the order was Mawlana Yakub-i Cherhi (d. 1448). Ubeydullah Ahrar (d. 1490), who was trained by Yakub-i Cherhi, ensured that the Naqshbandi order became the most important order in Central Asia and spread throughout the Islamic world.

The course of development of Naqshbandism as a social network is seen much more effectively during the Khalidi Baghdadi period. The Khalidi branch of Naqshbandism was organised in a very autonomous and active manner. For example, Naqshi-Khalidism has built itself more independently than other sect sheikhs. More than sixty of Mevlana Khalidi Baghdadi's caliphs, who were sent to different regions, became leaders in the regions they travelled to and appointed new caliphs.

In the historical process, Naqshbandism has functioned as a socio-religious institution that has contributed to the integration of Islamic societies. As a matter of fact, it has a breadth that covers different ethnic structures, languages and groups in Central Asia, Mesopotamia, India, Anatolia, the Balkans, the Caucasus and Africa. In this respect, there is a 'social transitivity' in Naqshbandism. In Islamic societies, Naqshbandism has created an inter-ethnic, inter-cultural, inter-geographical and inter-linguistic transitional space. Through this transitive situation, a trans-ethnic, trans-geographical and trans-linguistic identity was constructed. The social network built by Naqshism has been able to transcend many local borders and identity affiliations and to include them in a system of loyalty

In the 19th century, Mevlana Khalidi Baghdadi and his appointed caliphs opened madrasas in most parts of the Ottoman lands in a short period of time, and they carried out madrasah education together with Sufi education. The scientific studies they provided through these institutions had a great impact on the society. In addition, the fact that these madrasa teachers lived in close contact with the public and the warm communication they established with the public ensured their mass growth. Another reason for the rapid spread of the Khalidiyya branch was the closure of the tekeks

Nakşibendiliğin Karakteristik Özellikleri ve Yayılma Süreci

of Bektashism. During the reign of Mahmut II, the Janissary Corps was abolished in order to establish a military with modern methods and Bektashi lodges were also closed. Sheikhs belonging to the Naqshbandi order, which was considered more acceptable to the state, were appointed to replace the closed lodges. This incident raised the reputation of the order in the eyes of the society.

Sects and congregations, which generally have an introverted structure, are active in every city of the country. Considering the companies, newspapers, televisions, publishing houses, magazines, radios, dormitories affiliated with these structures, their social and economic power can be understood. These orders and congregations are indispensable elements of social and cultural life in Anatolia.

Naqshbandism's emphasis on adherence to the Shari'a has required the sect to maintain a balance between zahir and western in the historical process. This attitude caused Naqshbandism to be known as the 'tariqa of the ulema' and enabled the sect to stand at a more moderate point in the madrasa-tekke conflict.

It was systematised by Abdulhalık-ı Gucdüvani, one of the leaders of the order. The principles in question, which became the distinctive ritual and character of Naqshbandism over time, are as follows.

Not forgetting Hakk, avoiding heedlessness in every breath.

To bow one's eyes in front of oneself while walking in order to avoid seeing things that may cause heedlessness.

Not travelling unnecessarily and turning towards an inner journey that will lead to divine attributes.

To be with Hak spiritually while being in society.

To always remember Allah with one's tongue or heart.

Throwing away all unnecessary mortal thoughts from your mind while saying the word tawhid.

To be always aware of the Truth.

The group norms developed by Naqshbandism in modern times have been able to resist change and differentiation and adapt themselves to new conditions when necessary. Even if the governments, regimes and borders in the geographies where Naqshbandism was active changed, the order was able to continue its existence due to its dynamic and adaptive character.

Today, branches of Naqshbandism that seek to transform society socially and morally have warmly welcomed state institutions and have kept a close distance to the political conjuncture when necessary. In the Republican era, different branches of Naqshbandism rebuilt themselves under the umbrella of associations or foundations. Extensions of Naqshbandism under different names continue to carry out their activities in different areas of society.